

Szemle

ELKÖTELEZŐDÉSEK

– VERES András. *A felejtés ellen: Történetek és emlékezések*. Budapest: Balassi Kiadó, 2023, 338 lap –

BALOGH MAGDOLNA

ny. tudományos főmunkatárs

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet

balogh.magdolna@abtk.hu

ORCID 0000 0003 3398 7799

Veres András tudósi életműve több száz tanulmányt és cikket foglal magában. Szerkesztőként több tucatnyi kötetet jegyez (csak az egyik legutóbbi, és minden bizonnyal a legjelentősebbek közé sorolható munkát említve itt: Szegedy-Maszák Mihály mellett társszerkesztője *A magyar irodalom történetei* című háromkötetes vállalkozás 2. és 3. kötetének); nevéhez kötődnek olyan fontos könyvsorozatok, mint az *Irányított irodalom* vagy az *Opus Irodalomelméleti tanulmányok* új sorozata, emellett középiskolai tankönyvek, feladat- és szöveggyűjtemények elkészítésében működött közre. Két évvel ezelőtt elérkezettnek látta az időt, hogy kötetbe rendezze könyvformában addig nem közölt tanulmányait: 2022-ben jelent meg a Balassi Kiadónál *És megint előlről...: Ady, Kosztolányi, József Attila* címmel válogatott művei első kötete, 2023-ban pedig *A felejtés ellen* címmel a második, s ezzel önálló kötetei száma nyolcra gyarapodott. A három szerző és három életmű köré szerveződő 2022-es kötet irodalomtörténeti teljesítményének csak egy bizonyos, habár nem elhanyagolható részét mutatja be. Gondoljunk csak arra, hogy Veres András mind Kosztolányi, mind József Attila életművének kutatásához megkerülhetetlen művekkel járult hozzá, említhetjük például az *Édes Anna* különböző célközönség számára készült szöveggondozásait (a *Matúra klasszikusok* sorozatban megjelent, illetve a Kosztolányi kritikai kiadás Kalligramnál gondozott kötetét, a DigiPhil-sorozatot) vagy éppen József Attila értekező prózájának kétkötetes kritikai kiadását (amelyet Tverdota Györggyel közösen készített). De fontosak az Ady-kultusz kialakulásával, az Ady-életmű recepciótörténetével foglalkozó írásai, nem beszélve a *Kosztolányi Ady-komplexuma* című „filológiai regényéről”, amely a modern magyar irodalom két fontos alkotójának bonyolult viszonyáról ad látéletet. Míg a válogatott tanulmányok első kötete a huszadik századi magyar irodalom történetének nagy csúcsteljesítményeit reprezentáló alkotókra fókuszál,

a második kötetbe sorolt írások egy része sokféle tárgykört ölel fel az elmélettörténet-től a kultúraelméleten át a művészetpszichológiáig és az eszmetörténetig, illetve a huszadik századi irodalom mainstreamjéből kiszorult, vagy oda be sem került alkotókról és műveikről szóló tanulmányokig, valamint a szerző mestereiről, pályatársairól, barátairól szóló írásokig, egészen a szakkönyvkritikáig és recenzióig.

Veres András több mint öt évtizedes pályája szinte teljesen egybeesik a huszadik század magyar irodalomtudományának (elsősorban elméletének) nagy modernizációs korszakával, amelynek nem melleleg ő volt az egyik fontos aktora. 1968 óta aktív részese annak az irodalomtudományunkat alapjaiban megújító kollektív munkának, amelynek a hatvanas évektől a kilencvenes évekig az Irodalomtudományi Intézet volt a centruma. Minél inkább távolodunk tőle, annál inkább látszik ezeknek az évtizedeknek a hőskorszakjellege, s ezzel együtt a korabeli újítók szellemi teljesítményének nehezen alábecsülhető mértéke. Nemcsak az mutatja ezt, *ahonnan* el kellett rugaszkodniuk, amitől meg kellett szabadulniuk, azaz a sztálinista-marxista ideológia nyelvet és gondolkodást bénító merev fogalomrendszerének béklyója, hanem az a korszerű tudásanyag is, ami a gondolkodás szabadságának határait folyamatosan feszegető tudósnemzedékek munkájának köszönhetően bekerült, majd – dacára a pártállami ideológusok ellenirányú működésének – be is épült az irodalomtudomány korszerű teoretikus és metodológiai eszköztárába a strukturalizmustól és a szemiotikától a műelemző eljárásokig. Ismeretes, hogy a modernizáció ezt követően a közoktatás szintjén folytatódott a középiskolai irodalomoktatás reformjában. Veres mindazokban a formális és informális kezdeményezésekben aktívan részt vett, amelyek ennek a nagyszabású elméleti és gyakorlati megújulásnak az egyes állomásait, aspektusait, szintjeit reprezentálják az Irodalomtudományi Intézet Irodalomelméleti Osztályától (ahol Veres 1968-tól előbb Nyírő Lajos, majd Szili József vezetése alatt dolgozott), a Németh G. Béla vezette Arany-szemináriumtól kinőtt Szövegmagyarázó Műhelyig és az Okos Fiúk informális elnevezéssel működő önképzőkörig. Ez a sokféle kezdeményezés nemzedéki indíttatású volt, gondoljuk meg: legfeljebb tízegynéhány fiatal tudós vitte véghez, amit az e csoportokban mozgó köztöbbszörös átfedés is bizonyít: a kezdeményezők (Veres mellett Szegedy-Maszák Mihály, Bonyhai Gábor, Bojtár Endre, Horváth Iván, Szörényi László) később a reformtankönyvek szerzőiként folytatták (akikhez Ritoók Zsigmond és Zemplényi Ferenc csatlakozott). Azután fiatalabbakat is bekapcsoltak köreikbe (Ács Pált, Kálmán C. Györgyöt, Bezeczy Gábort és másokat).

S az innovatív szakmai projektek között kell megemlíteni a Veres által kezdeményezett, egyedülálló és máig nem kellően értékelt irodalomszociológiai vizsgálódásokat, illetve az értékutatásokat, amelyek középpontjába az irodalmi művek értékalakzatainak vizsgálatát állították. Mindezekről a kezdeményezésekről a legautentikusabb forrásból, magától Verestől kaphatunk alapos, részletekbe menő beszámolót a szerző *A felejtés ellen* címmel megjelent kötetéből. És nemcsak azokról, amelyeknek a szerző maga is részese volt. *Az irodalomelmélet magyarországi történetéhez* című tanulmány az áttekintést kiterjeszti a rendszerváltás utáni időszakra, az ezredforduló fejle-

ményeire, vagyis a posztstrukturalista irodalomelméleti irányok magyarországi honosításának legfontosabb mozzanataira is. Ezt az időszakot a kutatás decentralizálódása, különböző műhelyek megjelenése (Pécs, Szeged), az újabb elméleti szakmunkákból készített fordítások számának megsokszorozódása jellemzi. Veres itt Kulcsár Szabó Ernő koncepcióját ismerteti, amely, mint ismeretes, a huszadik századi magyar irodalomtörténet egyetemes érvényű korszakolását újította meg a nyelvhez és a szubjektumhoz fűződő viszony változásait alapul véve, miközben a műveket a századvégi posztmodern irodalom felől pozicionálta újra. Veres elsősorban a tipológia merevségét kifogásolja, valamint azt, hogy Kulcsár Szabó annak ellenére, hogy deklarálja az irodalom autonómiáját, a művek értelmezésében döntően bölcséleti szempontokat érvényesít, mellőzve a kritikusok és irodalomtörténészek megállapításait. Kulcsár Szabó munkássága mellett a korszak másik nagy jelentőségű elméleti útkeresését, Szegedy-Maszák Mihály teoretikus kísérleteit, illetve *A magyar irodalom története*i című, általa főszerkesztett három kötetes irodalomtörténeti munkát tárgyalja Veres. Utóbbi értékét abban látja, hogy a sokszerzős munka megpróbálta levonni azokat a következtetéseket, amelyek a nagy elbeszélés hiteltelenné válásából adódnak szaktudományunkra nézve. Tulajdonképpen paradox az, írja joggal Veres, hogy miközben a „nagyelbeszélés” érvénytelenné válását a kritikusok is elismerték, mégis éppen annak hiányát kérték számon a köteteken. Ez azt is mutatja, mennyire nehéz megszabadulni a rögzült gondolkodási sémáktól, még akkor is, ha egyébként konszenzus van abban, hogy a korábban általánosan követett gondolkodásmód érvénytelenné vált. Tanulmánya záró részében Veres az irodalomelmélet, az irodalomtörténet-írás és a filológia viszonyáról beszél, s a gondolatmenet arra fut ki, hogy a magyar irodalomtörténet-írás hagyományos és tartós elméletellenessége ellenére mára a helyzet megváltozott, és természetessé vált, hogy az irodalomtörténész poggyászában ott kell lenniük bizonyos alapvető elméleti ismereteknek. Ugyanakkor megújult a magyar filológiai gyakorlat is, igaz, ez nem az irodalomtudomány belső fejleményének tudható be, sokkal inkább a nemzeti kultúra megőrzésére fordított anyagi források növekedésének (az ezeknek köszönhetően megkezdett filológiai projektmunkák folyamatában bukkantak fel azok az aktuális módszertani kérdések, amelyek hozzájárultak a filológus szakma módszertani eszköztárának megújulásához).

Bizonyos, hogy ez a tanulmány nélkülözhetetlen forrást jelent a hatvanas–kilencvenes évek magyar irodalomtudományának kutatásához, (sőt, tágabb értelemben véve, az időszak szellemi életének) majdani átfogó feltérképezéséhez. Ugyanúgy, ahogyan a kötetnek azok a rövidebb-hosszabb pályaképei is, amelyeket a szerző kollégáiról, volt tanáraitól, barátairól írt. Ezek közül a legfontosabbnak a Kálmán C. György irodalomtudósi és kritikus munkásságát bemutató pályaképet tekintem. Nem egyszerű feladatra vállalkozott a szerző, amikor kedves volt kollégánk igen szerteágazó tudományos és kritikus munkáját kísérte meg összefoglalni.

Az egyéni teljesítményeket nézve valószínűleg Kálmán C. volt az, aki a strukturalizmus utáni elméleti útkeresésben a legkövetkezetesebb és legkitartóbb volt, és munkássága már csak emiatt is szorosan kapcsolódott az elméleti osztálynak ahhoz

a vállalásához, hogy bemutassa és honosítsa a Magyarországon ismeretlen elméleti iskolákat. Emellett valószínűleg ő volt nemzedéke egyik legtehetségesebb irodalomtudósa, aki a legszélesebb merítésben próbált mindazokkal a kérdésekkel szembenézni, amelyek az irodalmi szöveget körülveszik (a legtágabb értelemben vett kontextust, ideértve az irodalmi szöveg alkotásával és befogadásával kapcsolatos kérdéseket). Ez motiválta, amikor előbb a beszédaktus-elmélettel, majd a kánonokkal, az értelmező közösségekkel, illetve a rendszerelvű irodalomtudomány lehetőségeivel foglalkozott. Amellett, hogy rendkívül széles spektrumot fogtak be a könyveiben érintett témák, köztük azok, amelyekben fontos poétikai fogalmakat vizsgál (paratextusok, metalepszis, *mise en abyme*), viszonylag ismeretlen, feltérképezetlen területekre is merészkedett, amikor például a netirodalmat vagy a slam poetryt tárgyalta.

A Kálmán C. teoretikusi, irodalomtörténeti és kritikusi életművét bemutató pályakép méltán a kötet első fejezetében, a leghosszabb és minden bizonnyal legfaj­súlyosabb tanulmányok között kapott helyet. Az *Elméletek és krónikák (helyenként vitával)* címmel ide sorolt írások között olvasható a századelő legjelentősebb magyar társadalomtudományi folyóirata, A Huszadik Század *irodalomszemléletéről* szóló áttekintés is, amelynek kétségkívül a szerző az avatott szakembere, hiszen a hetvenes években úttörő tanulmányt közölt Jászi Oszkár esztétikai nézeteiről, és nemcsak Jászi, hanem a polgári radikalizmus baloldali eszmeiségének hagyománya is közel áll hozzá.

Ugyan kénytelen kijelenteni már a tanulmány bevezetésében, hogy a *Huszadik Század* esetében nem beszélhetünk egységes irodalomszemléletről, mivel a folyóirat a maga spenceriánus pozitívizmusa szellemében a művészet és az irodalom iránt csak mint egy nagy egész része iránt érdeklődött, a terjedelmes tanulmány részletekbe menően informál a lapban közölt művészeti és irodalmi tárgyú írásokról, értelmezi irányukat, elhelyezi őket a századforduló szellemi életében, részletesen szólva azokról a dinamikákról, amelyek a korszak progresszív szereplőit az adott kulturális-irodalmi térben mozgatták.

Az *Elitkultúra és tömegkultúra* című tanulmányban a szerző abból indul ki, hogy ma a tömegkultúra új virágkorát éljük, ami a demokráciaeszmény növekvő presztízsével magyarázható. Az egész írás intenciójára jellemző, hogy a szerző a mai helyzet realitását maximálisan figyelembe véve töpreng a napjainkat egyre inkább befónó tömegkultúra elméleti befogadásának és leírásának lehetőségein. A tárgy történetének alapos és nagy ívű áttekintése a tizenkilencedik–huszadik század valamennyi lényeges tömegkulturális fejleményére kitér (nemcsak az irodalom, hanem a társművészetek, a film, valamint a színház és a könnyűzene egyes részeire is). A magyar sajátosságok felvázolásával jelöli ki azokat a további szempontokat, amelyek nélkül nem lehet a hazai viszonyokat megérteni, például azt, hogy a tizenkilencedik század reformkori irodalmának elitjellegét a politikai szerepvállalás imperatívusza fedte el, valamint, hogy az ugyancsak a városiasodás következtében létrejött népiesség „keresztelte és elfedte a tömegirodalom térnyerését”. Arra is figyelmeztet, hogy népies és népszerű

nem volt azonos – a modern tömegirodalom a népies irodalommal párhuzamosan kezdett kialakulni. A városiasodással párhuzamosan terjedő tömegkultúra nyugati mintákat követett, ám míg a tizenkilencedik században elsőként az angol és francia magasirodalom alkotásait vette példaként, később a francia tömegkultúrát is bevonva igyekeztek korszerűsíteni a magyar városi kultúrát (Heltai Jenő francia sanzonok ihlette dalai, az operett). Külön figyelmet szentel a tanulmány a gyermek- és ifjúsági irodalomnak, amely befogadástélektani és olvasásszociológiai szempontból ugyancsak tömegirodalomként funkcionál, minthogy a közoktatásban populáris olvasási minták működtetik a nem populáris művek olvasását-befogadását is.

Habár nincs itt tér a tanulmány részletekbe menő ismertetésére, mégis érdemes a sok megszívlelendő kérdésfeltevésből, megállapításból ide idézni legalább azt, amelyik a magyar kultúra legnagyobb tehertételének tartja a kultúra és benne az irodalom „nagy sorskérdésekre” összpontosító vonulatának túlsúlyát, s ezzel összefüggésben a humor és a *l'art pour l'art* háttérbe szorítását. „Mintha a magyar irodalom jelesei csak a vigyázzállást fogadták volna el természetes beszédhelyzetként.” (158.) Mindez természetellenesen fékezte a népszerű műfajok egyenjogúként kezelését. A tanulmány záró alfejezetében a szerző egy korszerű, és a tömegkultúra mai létmódjából következő új esztétika alapelveit kísérli meg felvázolni. Nem lehet nem egyetérteni a tanulmányt záró helyzetértékeléssel: „[f]el kellene ismernünk, hogy napjaink horizontjából már nem az a kérdés, miként óvhatjuk meg az elhallgatás csendjétől a magas irodalmat, hanem általában és egyáltalán az irodalmat.” Az elit- és a tömegkultúra szembeállítása helyett „egy sokszínű, dinamikus kultúramodellben célszerű számba venni a lehetőségeket és a korlátokat. [...] Azon pedig valamenynyien csak nyerhetünk, ha az igényes tömegkultúra megpróbál felzárkózni az elitkultúra mögé.” (169.)

Ebben a fejezetben kapott helyet az a tanulmány is, amely azt a szemléletet vitatja, amely minden helyzetben a dialógus, a dialogikusság (az irodalomelméletben Bahtyin regényteóriájára és a gadameri hatáselméletre visszavezethető) feltétlen primátusát vallja. *A monológ védelmében, Platónra hivatkozva* című fejtegetés kiindulásként rámutat, mennyire fontos a drámai monológ, amely „először tette művészileg láthatóvá a külvilág elől gondosan eltitkolt emberi szándékokat és indítékokat”, valamint „a belső beszéd megjelenítésének történelmi jelentőségét az individualitásról alkotott tudásunk alakulása szempontjából.” (102) *A lakoma* elemzésével bizonyítja, hogy „a dialogikus alapszerkezeten belül milyen nagy jelentőségre tehet szert a monológ, illetve a monologikus struktúra.” (108) Végző soron pedig ideológikus leegyszerűsítésnek tekinti azt a beállítást, hogy a monologikusság pusztán az elzárkózó tudat sajátossága (109).

Az *Arcok, pályák, korrespondenciák* című fejezet írásainak többségét olvasva első sorban azok kánonanalakító/korrigáló indíttatása tűnik szembe: a tanulmányok egy kialakult vagy megcsontosodott állapotot, értékrendet, nézetet vizsgálnak felül, és mutatnak rá a változtatás szükségességére. Az egyik ilyen csoportot olyan alkotókról és életművekről szóló tanulmányok alkotják, akik/amelyek nem tartoznak a

huszadik századi magyar irodalom fő vonulatába, és akikről/amelyekről Veres meggyőzően bizonyítja be, hogy ott lenne a helyük. Ide tartozik a Veres egyik nagy kedvencéről, Rejtőről szóló írás (akit ezúttal Karinthyval együtt mutat be, kiemelve, mi az, ami kettejüket összekapcsolja, és mi az, ami elválasztja őket egymástól). De ide sorolható a Szabó Dezső-tanulmány is, bár feltehető, hogy az írás születésében része lehetett annak a jogos felháborodásnak is, amelyet a politikának a közoktatásba – konkrétan a tananyag tartalmi elemeinek előírásába – való beavatkozása váltott ki. Mindenesetre Veres András egyszersmind ki is igazítja a szerzőről az irodalmi tudatban kialakult képet. Rámutat arra a tényre, hogy azok a szerzők, akiket ma a kultúrpolitika illetéktelen beavatkozásaként az iskolai kötelező tananyagba illesztenek (Szabó Dezső mellett Tormay Cécile, Nyíró József és Wass Albert) olyan nagyságrendű alkotók kárára, mint Kassák Lajos vagy Füst Milán, nyilvánvalóan nem műveik esztétikai értéke miatt kerülnek be a kánonba, hanem ideológiai megfontolásból, és megalapozatlanul hivatkoznak velük kapcsolatban „nemzeti konzervativizmusra”, valójában az itt felsorolt szerzők nemzeti radikálisok. Ezt a megkülönböztetést rendkívül fontosnak tartom már csak azért is, mert az egész *nemzetikonzervativizmusozás* nem más, mint annak a hivatalos nyilvánosság fórumain terjesztett nyelvi manipulációnak a része, amely ezzel a tisztes csengésű terminussal próbálja szalonképessé tenni a jobb helyeken szalonképtelen (megint csak eufemizmusmal szólva) „radikalizmust”. Veres Mannheim Károly konzervativizmusfelfogására hivatkozva mutat rá konzervativizmus és radikalizmus különbségére: „míg a konzervatív ideológiát a hajdani tradicionális értékek problematikussá válása hívta életre, addig a nemzeti radikalizmust a konzervativizmus tehetetlensége, hitelvesztése. Amikor már nem elegendő a hagyományos értékrend fenntartásának előnyeire hivatkozni, hanem újra kell teremteni (akár erőszakkal is) azt a világot, amelyben ez az értékrend érvényesül.” (198.) Másrészt korrigálja a szerzőről kialakult nézetet, mely szerint 1919-ben elárulta liberális és avantgárd szövetségeseit. Ezzel szemben bebizonyítja, hogy „az 1912 körül kialakított konzervatív-rendi, majd a világháború alatt ebből kinőtt nemzeti radikális álláspontjához mindvégig hű maradt.” (206.) Ugyancsak a kánon korrigálásának szándéka vezette a szerzőt a Molnár Ferenc korai regényeit bemutató tanulmány írásakor. A *Kísértés és katasztrófa: Molnár Ferenc korai regényei* című szöveg öt korai Molnár-regény értelmezésével bizonyítja, hogy igaztalan kizárólag világsikert befutott drámaszerzőként számontartani, s *A Pál utcai fiúk* mellett e korai regények számos vonásuknak köszönhetően (a nők ábrázolása, a satirikus társadalomrajz, a korrupt politikuskárda bemutatása) időtálló értéket képviselnek. Az ugyanebben a fejezetben olvasható, a József Attila- és Pilinszky-költészet egzisztencialista (vagy legalábbis annak olvasható) elemeit firtató tanulmány egy, a szakma mai állása szerint nem megválaszolható kérdésre mutat rá: nem tudhatjuk, hol vannak ezeknek a szellemi forrásai a két költőnél.

Konrád György nagy ívű pályaképe, a Vekerdy László Németh László-képét és az íróhoz fűződő viszonyát elemző tanulmány viszont – az Antonionira emlékező írással együtt – legalább annyira illenének a következő fejezet tematikájához is. Konrád

György nemcsak Veres akadémiai doktori disszertációjának témája volt, hanem a szerző személyes kedvence, akinek életműve a hatvanas évek óta foglalkoztatta. Az itt olvasható kitűnő pályaképből is kitűnik az autonómiát és a szabadságot ritka következetességgel megtestesítő alkotó ember iránti szimpátiája. Vekerdyhez a szerzőt személyes ismeretség fűzte (szomszédok voltak), a nagy olasz filmrendező pedig évtizedek óta változatlanul kedvenc rendezője. Ezekben az írásokban keresztül ugyanúgy átüt a személyesség, mint ahogyan a következő, *Halottak idézése, személyes ügyeim* című fejezet rövidebb-hosszabb esszéiben, a gyakorta nekrológiaként publikált, majd kiegészített, pályaképekké bővített emlékezésekben. Ezek a mesterekről, volt tanárokról, kollégákról és barátokról írt szövegek pedig egyszerre hozzák közelebb azokat, akiknek emléket állítanak, magát a szerzőt, valamint az adott korszakot, amelyet felidéznak. A Földes Lászlóról, Márkus Györgyről, Török Endréről vagy Németh G. Béláról, illetve Bojtár Endréről és Szegedy-Maszák Mihályról szóló írások nemcsak emléket állítanak annak, akiről a szöveg szól, hanem lényeges mozzanatokat tesznek hozzá Veres tudósi-emberi portréjához is. Nem utolsósorban pedig ezek is kordokumentumok, amelyekből a huszadik század második felében, a huszonegyedik században Magyarországon élő humán értelmiségének szellemi arculatára láthatunk rá egy sajátos metszetben. Az e kötetben sokféle alakban megmutatkozó személyesség (elkötelezettség személyek, felfogások, irányok, eszmék, alkotók, életművek iránt, illetve mellett), úgy is mint intellektuális, lelki, érzelmi érintettség, sajátos árnyalatot ad e munkának, a szerző személyének pedig új vonásait engedi látni.